

Tradiziuns popularas a Veulden, Sched e Tran : texts inedi ord l'enquista da Casper Decurtins digl onn 1887 da Cristian Collenberg e Peter Egloff : (cunt.) : part II : commentari

Autor(en): **Collenberg, Cristian / Egloff, Peter**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **101 (1988)**

PDF erstellt am: **16.05.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-235289>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Tradiziuns popularas a Veulden, Sched e Tran

Texts inedi ord l'enquista da Casper Decurtins dilg onn 1887

da Cristian Collenberg e Peter Egloff

(cunt.)

PART II: Commentari

Il «Questionari volksloristik Rätoromonsch» ella tradiziun dallas enquistas davart la cultura populara

Casper Decurtins ei staus igl emprem ch'ha ughegiau da lantschar ina enquista pli gronda cun finamiras scientificas davart la cultura populara el Grischun. L'idea dad instradar talas enquistas pli vastas per rimnar informaziuns da basa deriva denton secapescha buca dad el, ella ein in bienton pli veglia. Gia ils cameralists franzos dil 17avel e 18avel tschentaner han perscrutau la moda da viver e las ideas e cardientschas dil cumin pievel – bein che lur finamiras eran autras – e quei en moda e maniera sistematica¹.

Igl emprem concept per ina enquista ed acziun da rimnar informaziuns culturhistoricas e folcloristicas el stretg senn dil plaid deriva da Jacob Grimm (1785–1863) e datescha dilg onn 1811².

Casper Decurtins ha mai tschelau il fatg ch'el era vegnius influenzaus intensivamein dils frars Grimm. El ha buca mo anflau l'idea dalla enquista folcloristica tier quels, era il concept da sia «Crestomazia reto-

¹ Mohammed Rassem: Die Volkstumswissenschaften und der Etatismus. Graz 1951.

² Ingeborg Weber-Kellermann: Erntebrauch in der ländlichen Arbeitswelt des 19. Jahrhunderts auf Grund der Mannhardt-Befragung in Deutschland von 1865. En: Veröffentlichungen des Instituts für mitteleuropäische Volksforschung an der Philipps-Universität Marburg-Lahn. A. Allgemeine Reihe, Band 2. Marburg 1965, p. 25.

romontscha» ei quasi prefiguraus tier ils Grimms. Jacob Grimm vuleva numnadamein publicar ils fretgs da sia collecziun planisada en ina successiun da singuls toms sco «Geschichte der deutschen Poesie». Ina circulara che Jacob Grimm haveva fatg stampar haveva prevediu las suandontas spartas: Canzuns, detgas, praulas, raquents humoristics («Schwänke»), superstiziuns, isonzas giuridicas, usits («Sitten und Bräuche»), saults e giugs cun poppas («Puppenspiele»), proverbis e locuziuns. Senza dubi ei il repertuar da Decurtins fetg semeglionts. Decurtins ha – e quei ei ina gronda differenza en cumparegliaziun cun ils Grimms – buca modificau e slargau siu interess da perscrutader. Davart quei aspect suondan enzacontas remarcas pli engiu.

Jacob Grimm ha teniu en egl siu plan entochen igl onn 1822, ei denton buca vegnius da realisar quel. Probabel han las lavurs filologicas, cunzun il vocabulari, in'ovra monumental, absorbau cul temps tonta forza da lavur ch'auters plans ein buca stai realisabels. Pér in scolar dils Grimms, igl enconuscent Wilhelm Mannhardt (1831 – 1880) ha lu realisau l'emprema gronda enquista ell'Europa davart las tradiziuns popularas (1865). Mannhardt ei serestrinschius sin ils usits da raccolta. Siu questunari ch'ei construius sistematicamein cuntegn 25 damondas, pli tard amplifichescha el quel ed arriva ad ina cefra da 35 damondas. El ha fatg stampar siu questunari en plirs lungatgs ed ha spedi buca meins che 150 000 exemplars tras miez dall'Europa, denter auter era en Svizra³. Rodund 2500 dils adressats han rispundiu, denter quels sesanflan 40 informants ord la Svizra. Quei munta in reflux da 1,7%, buca gest ina cefra sorprendenta! – e tuttina fuorman quellas circularas cun las rispostas entradas, per gronda part aunc avon maun, «in reh material da documentaziun per la veta da lavur durent il temps da raccolta entuorn la mesadad dil 19avel tschentaner.»⁴ Quei malgrad che Mannhardt, in adherent dalla scola mitologica, haveva vuliu sclarir tut autras damondas e problems cun sia interpresa scientifica.

Casper Decurtins ha enconuschiu e duvrau las ovras da Wilhelm Mannhardt⁵, ed igl ei da supponer ch'el hagi era enconuschiu siu questunari. Entginas damondas dil «Questionari volksloristik Rätö-

³ Ingeborg Weber-Kellermann (sco ann. 2, p. 29 ss.). Schweizerische Antworten auf Wilhelm Mannhardts Fragebogen. En: Schweiz. Archiv für Volkskunde 67, 1971, S. 324 – 352.

⁴ Ingeborg Weber-Kellermann (sco ann. 2), p. 30.

⁵ Crestomazia XIII, p. 2, 161 s.

romonsch» pertuccan era ils usits e las cardientschas blauas davart la raccolta⁶.

Mo 22 onns suenter Mannhardt ha Casper Decurtins derasau siu questiuari, per relaziuns grischunas e svizras ei quei senza dubi stau ina acziun da piunier. Ei fa surstar che Richard Weiss, che enconuscheva ed apprezzava la Crestomazia, ha buca menziunau l'acziun da Decurtins en sia introducziun agl Atlas folcloristic svizzer⁷.

Il medem onn sco il questiuari, igl onn 1887, ha Decurtins era mess en circulaziun il prospect da subscripziun per la Crestomazia. Planisai eran mo dus toms en gliez mument⁸.

Pli tard ei il diember dallas enquistas el Grischun carschius considera-blamein. Ellas ein bein vegnidas concepidas e realisadas en emprema lingia da filologs, mo igl interess per la cultura populara era per regla fetg exprimius tier quels romanists, e quei bunamein adina en in senn bia pli vast che tier Decurtins. Gronda lavur da collecziun e registraziun ei vegnida prestada en vesta al «Cudisch da nums retics», al «Dicziunari Rumantsch Grischun» ed agl «Atlas linguistic dall'Italia e dalla Svizra meridiunala» ch'ha era risguardau il Grischun romontsch⁹.

Ina enquista sistematica ch'ins astga risguardar sco retscherca dallas tradiziuns popularas el stretg senn dil plaid ei stada quella ch'ei vegnida instradada per igl «Atlas der Schweizerischen Volkskunde». Igl onn 1937 han ins elavurau il territori dil cantun Grischun, e quei sco emprem cantun svizzer. Leutier han ins denton buca applicau la metoda da correspondents, sco quei che Decurtins aveva fatg. Ins ha incumbensau in exploratur (Gian Caduff) da far las retschercas ellas vischnauncas grischunas ch'eran vegnidas selecziunadas per quei intent¹⁰.

⁶ Questionari volksloristik Rätoromonsch p. 4, nr. 11 – 14, 16.

⁷ Richard Weiss: Einführung in den Atlas der schweizerischen Volkskunde. Basel 1950.

⁸ Crestomazia XII, p. 15.

⁹ Dicziunari Rumantsch Grischun, tom 1, p. 4 ss.

¹⁰ Richard Weiss (sco ann. 7), p. 19 ss. Partentent la problematica da talas retschercas cump. Rudolf Schenda: Einheitlich – urtümlich – noch heute. Probleme der volkskundlichen Befragung. En: Abschied vom Volksleben. Tübingen 1970. (= Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen, Band 27.)

Ils adressats dil «Questionari»

Il biograf da Casper Decurtins, Carli Fry, ha ludau il «Questionari volksloristik Rätoromonsch» sco in «excellent muossavia»¹¹. Quei demuossa nuot auter che ch'il biograf hagi descret Decurtins sco folclorist in bionton meins differenziadamein che sco politicher. Cronologichamein ei il questunari bein la numra 1 el Grischun – partenent cuntegn e tecnica sa el buca vegnir taxaus sco model ni muossavia, gnanc cun fetg bia beinvuglientscha buc. Segiramein ei il volumen impressiunonts; las damondas tier ils 13 secturs tematics empleinan buca meins che 29 paginas. Las 147 damondas pertuccan strictamein la folclora el stretg senn, pia la cultura populara spirtala. La cultura materiala e sias relaziuns cun la lavur, cun la veta sociala ed economica vegn exclaussa quasi totalmeins. Cheutras fa Decurtins schizun in pass anavos en cumparegliaziun cun Jacob Grimm; lez haveva amplificau igl onn 1822 sias propostas e pretendiu che las retschercas duessien era risguardar costums ed uorden da casa, vitgs ed avdonza, tratga da biestga ed agricultura, cumportaments a caschun da purtar buordis, discuorer, seser, magliar e beiber¹².

Sche nus essan pertscharts con minuziusamein che Mannhardt ha planisau sia retscherca e formulau sias damondas croda ei si con pauc che quei sto esser stau il cass tier Decurtins. Quei vala per exempel per la disposiziun dils temas, mo era per la formulaziun dallas damondas. Singulas damondas vegnan perfin repetidas¹³. Plinavon mauncan damondas partenent il rimnader, il liug ed il temps. Il lungatg ei igl idiom sursilvan. Segiramein ston ins supponer ch'il questunari ei fruntaus sin barrieras linguisticas, franc ell'Engiadina, tochen ad in cert grad probabel era el Grischun central. Aunc pli decisivs po il fatg esser staus che las damondas ed ils exempels reflecteschan per part marcantamein la tradiziun culturala catolica dalla Surselva, per exempel muort lur referenza sin igl onn ecclesiastic. En mintga cass setracta ei buca dad in instrumentari ideal per rimnar informaziuns ord regiuns reformadas. Quei fatg ha segir buca da far enzatgei cun la tenuta persunala da Decurtins. Il questunari ha segir buca in character confessiunalistic, mo el ei vegnius preparaus en moda nunsufficienta. Sco politicher ei Decurtins

¹¹ Karl Fry: Kaspar Decurtins. Der Löwe von Truns. Tom II. Turitg 1952, p. 268.

¹² Ingeborg Weber-Kellermann (sco ann. 2), p. 28.

¹³ Questionari volksloristik Rätoromonsch, p. 9, nr. 2 e p. 28, nr. 34 (Artg da plievgia ella cardientscha populara), p. 9, nr. 12 e p. 16, nr. 2b (Versets d'affons).

staus catolic-conservativs senza cumpromiss, sco scienziat ha el demus-sau cun sia Crestomazia ina tenuta libra da pregiudezis, e quei en ina moda surpredenta per siu temps: en sia ovra cattan texts da differenta derivonza politica e confessiunala plaz. Forsa ha il fatg che Decurtins haveva ina posiziun politica fetg clara, ch'el defendeva adina puspei vehementamein sias decisiuns ed era cumpigliaus en numerusas controversas motivau ina part dils adressats ch'el havess giu bugen so informants da buca collaborar.

Cun quei essan nus arrivai tier la damonda dalla grondezia dall'ediziun e dil reflux dil questiuari.

En connex cun las lavurs vid il tom da register dalla Crestomazia ein, sco detg, mo 11 exemplars vegni alla glisch, emplen cumplettamein ni parzialmein; leutier vegnan enzaconts vids. Igl exemplar che nus havein presentau cheu porta la numra 318, in auter la numra 340. Ins sa pia supponer che l'ediziun hagi cumpigliau silmeins 400 exemplars, ed igl ei segir era buca falliu da supponer ch'il reflux seigi staus mudests en vesta alla ediziun. Gest en quei connex astgan ins buca emblidar ch'il questiuari ei per bia buca la suletta fontauna per il material folcloristic ch'ei vegnius publicaus ella Crestomazia. Decurtins ha biaronz saviu recuorer a biaras autras registraziuns, ad atgnas ed jastras.

Nus savein buca bia sur dils informants, practicamein nuot davart las personas ch'ei vegnidas interrogadas da quels¹⁴. Sin fundament da quei che nus savein eis ei nundisputeivel che Decurtins ha encuriu il contact oravontut cun personas che valevan gia ditg avon siu temps ed era aunc bia pli tard sco informants ideals: scolasts, plevons, politicchers locals e regional. En quei risguard ein ils auturs dallas rispostas che pertuccan Veulden, Scheid e Tran buca exepziuns. Tras quella selecziun dils informants sedat in maletg specific e selectiv dalla cultura populara; quei fatg ha la scienza dallas tradiziuns popularas pli nova encurschiu e critica¹⁵.

Tier nies questiuari vegn aunc vitier che las damondas ein per part suggestivas en ina moda e maniera massiva ed ein cheutras adattadas per influenzer ils resultats:

¹⁴ Cump. Crestomazia XV (tom da register), p. 339, ann. 7 ed 8, ultra da quei las prefaziuns els singuls toms dalla Crestomazia.

¹⁵ Cump. Rudolf Schenda (sco ann. 10), p. 139 ss.

«Tgei cardientschas han ei en Vossa Vischnaunca sur il di de nozas? Tgei cardientschas han ei, sch'ei neiva il di da nozas? Miran ei buca, sche las cazolas sigl altar ardien bein ne buc?»¹⁶

Ei fuss deplazzau da mesirar ina lavur ch'ei vegnida fatga ella tradi-ziun scientifica dil 19avel tschentaner cun mesiras dallas scienzas modernas. E tuttina ston ins conceder che la retschercha da Decurtins seigi stada ina interpresa scientifica ch'ei gartegiada ni partenent siu fundament teoretic ni sia structura metodica. Ins sa confirmar pil questunari quei che Alexi Decurtins ha detg partenent la Crestomazia entira, numnadamein ch'ella seigi «buca in model da sistematica ed uorden.»¹⁷ Igl ei buca da surveser che il Liun da Trun ha prestau quella lavur sper tut siu engaschament professiunal e politic. Alexi Decurtins ha denton era scret: «Igl ei ina ventira ch'igl impulsiv Decurtins ha entschiet a publicar senza vuler contonscher la perfecziun per tut prezi.»¹⁸ Daveras! Sche nus s'imaginein che l'alternativa tier quels resultats per part veramein buca perfetgs fuss haver nuot, vesa tut ora empau auter.

Ils correspondents dalla Tumliasca e lur rispostas

Ils dus scolasts da Veulden s'audan tier ils singuls cass nua ch'ils nums da correspondents ein documentai. Johannes Barandun (1856 – 1933) ei staus duront decennis scolast a Veulden, Scheid e Trans; el suttascriba era sias notizias sco «scolast da Trans». J. Barandun, il fundatur dad ina dinastia da scolasts da Veulden, para dad esser staus igl emprem vischin dil vitg ch'ha aquistau la patenta da scolast alla scola cantunala¹⁹.

Johannes Tscharner, naschius 1894, ha fatg la patenta da scolast 1913 alla scola chantunala. El ha dau scola ils emprems onns a Veulden; igl onn 1919 eis el setratgs ella Bassa ed ha dau scola el cantun Schaffusa, nua ch'el ei morts igl onn 1981. Sias relaziuns cun Veulden ha el man-

¹⁶ Questionari volksloristik Rätoromonsch, p. 26.

¹⁷ Alexi Decurtins: Entgins patratgs davart la Crestomazia Retoromontscha e siu editur. En: Gasetta Romontscha, 19-10-1966.

¹⁸ A. Decurtins, (sco ann. 17).

¹⁹ Johannes Tscharner: Weitere Beiträge zur Ortschronik von Feldis-Veulden (zusammengestellt von J. Tsch). En: Beiträge zur Geschichte von Feldis-Veulden. S. 1. ³1973, p. 14.

teniu; el ei autur da tractats davart tradiziun e historia locala da Veulden²⁰.

Davart las relaziuns da Tschärner e Barandun cun Decurtins e cun la Crestomazia endrieschan ins negliu enzatgei. En vesta als datums biografics da Tschärner ston ins supponer ch'il questunari seigi aunc circulaus onns suenter ch'el era vegnius creaus. Ch'enzatgei ha priu investa ellas rispostas demuossa il fatg ch'in lectur, forsa Decurtins sez, ha marcat in grond diember da rispostas cun in steh vertical agl ur²¹.

Daco ch'il questunari 318 ei arrivaus ella biblioteca romontscha digl uestgiu da Cuera ei enconuscent. Cun 4 auters questunaris ensemen s'auda el tier il relasch da mistral Giusep Demont da Sevgein (1884 – 1975)²². Giusep Demont ha studegiu giurisprudenza a Friburg ed ha enconuschiu Casper Decurtins persunalmein. Ei para che quel hagi giu ina influenza impurtonta sil giuven giurist, en mintga cass ei quel davenaus in notabel el moviment romontsch (confundatur dalla Ligia Romontscha 1919!). Suenter in engaschament da 10 onns sco redatur dil «Bündner Tagblatt» ch'ei sco ei para buca ius alla fin en harmonia ei Giusep Demont seretratgs a Sevgein ed ha menau leu il biro da posta.

El ei staus activs politicamein sin plaun communal e circuital ed ha mantenu igl interess per fatgs culturals (archivar, plirs onns redatur digl Ischi). El ha rimnau cudischs romontschs ed ha baghegiu si ina respectabla biblioteca privata; al regl exprimiu da rimnader eis ei era dad attribuir che scartiras e documents da tuttas sorts ein serimnadas en siu relasch (ussa egl archiv cantunal). Sch'ins sa ch'ils manuscrets e las materialias dalla Crestomazia ein per gronda part buca sparidas senza fastitgs, malgrad che quei ei vegniu repetiu nundumbrevilas gadas, mobein setschentadas tier rimnaders professiunals ed amatur, san ins supponer che era Demont hagi acquistau il questunari tras in canal privat.

²⁰ Cump. ann. 19.

Nus engraziein a signur Johannes Barandun (Uffeci civil, Veulden), a signur Luzi Tschärner, Tumein, ed a signur Ursus Brunold (Archiv cantunal) per lur indicaziuns.

²¹ El commentari vegnan els marcai cun ina * steila. Pusseivel fuss ei era ch'in auter correspondent e collaboratur dalla Crestomazia, forsa Steafan Loringett, havess repassau il manuscret.

²² Mira necrolog ella Gasetta Romontscha 4 – 7. – 1975.

Informaziun davart la cultura dil liug

Ins sto supponer che Johannes Tscharner hagi formulau sco emprendils dus correspondents sias rispostas ed hagi surdau sias notizias a siu collega Barandun; quei selai interpretar ord las remarclas che Barandun fa (par.p.131) cu el scriva davart las detgas dil liug. Dil reminent dat ei bein semegliadetgnas denter las informaziuns dils dus scolasts, mo era rispostas ch'ei en in cert senn complementar. Per levgiar la survesta vegnan las rispostas documentadas el suandont en fuorma dad in register da cavazzins che indichescha cuortamein il cuntegn dallas rispostas tenor ils «temas» che Decurtins ha presentau. Aschia eis ei pli lev da mussar co las informaziuns varieschan per part considerablamein partenent lur extensitad, mo tut en tut era partenent lur caracter. Johannes Barandun, sco ei para in scolast cun tratgs da cronist local, furnescha era informaziuns ch'eran buca vegnidas pretendidas dil questunari. Sias informaziuns ein dil reminent buca limitadas silla vischnaunca da Veulden, gia il tetel documentescha ch'el risguarda era las vischnauncas vischinas silla spunda dretga dalla vallada.

Commentari

Tier mintga sparta che figurescha el questunari resumein nus all'entschatta cuortamein las damondas ed il caracter da quellas. Ord il diember da damondas selai concluder con extensivamein che quellas ein vegnidas rispundidas, resp. contas ch'ils correspondents han stuiu sursiglir. Cefras en (parentesa) ein vegnidas cumpletadas per levgiar l'orientaziun – Barandun numerescha per regla buca en analogia cul questunari. Nua che la cefra manca vul quei dir che l'informaziun serefere-schi buca sin ina damonda dil questunari.

Cunquei che las damondas ein per part fetg suggestivas e che Decurtins presenta numerus exempels per las rispostas vegn ei indicau nua ch'ei fa basegns con dependenta che la risposta ei dalla damonda. En certs loghens reproduceschan il correspondents igl exempel, ni ch'els presentan ina varianta, en auters confirman els directamein la damonda.

Per documentar la derasaziun ni la singularitad dallas indicaziuns vegn ei renviu silla Crestomazia²³, per part era sin ulteriura litteratura. Nua che talas indicaziuns mauncan vul quei dir ch'ei setracti da fuormas ch'ei in buca documentadas autramein.

Rispostas
da Johannes Tschärner
 (Annalas 99/1986, p. 118 – 127)
Veulden

Rispostas
da Johannes Barandun
 (Annalas 99/1986, p. 127 – 155)
Veulden, Scheid e Trans

I. Usits

Decurtins ha formulau 24 damondas partenent ils usits sin termins durant igl onn ora, naven da Daniev tochen Nadal, risguardond oravontut las fiastas ecclesiasticas. Singulas damondas pertuccan usits en connex cun certas lavurs impurtantas ell'agricultura (11 e 12), igl accent schai sin superstiziuns che s'audan leutier. Dretgs usitai ei era tematisai (13 – 16).

Il cantar da s. Silvester.
 Cumpareglia Crest. XIV, p. 5.

1. *Daniev**
 Ils affons giavischan in bien onn.
 Verset da giavischar in bien onn.
 Pettas da Biemaun, «uetgas».
 Pli da vegl vegnevi ei fatg pettas per pli liung temps.
 Risposta exacta!

1.
 Regals tradiziunals per ils affons (petta, meils e nuschs, tochen 1880).
 Descripziun, co las pettas vegnevan fatgas. Explicaziun dalla fuorma: usit tradiziunal da spisgentar las «roschas da murdeus».
 Risposta extendida.

Cump. Crest. II, p. 217, nr. 3 e XIV, p. 5.

²³ En emprema lingia setracta ei dil tom II (Surselva/Sutselva), gest aschi savens dat ei caschun da renviar sil tom XIV (La tradiziun da Schons). Per simplificar ils renviaments serestenschin nus sin l'indicaziun dallas paginas tenor quei tom ch'ei cumpariu 1985 en rom dil reprint dalla Crestomazia. Il «Questionari» ei restampaus el tom da register che porta la numra XV (Reg.); las indicaziuns da paginas nua ch'ei vegn pli dau dil questunari serefereschon sin la paginaziun el tom XV.

2. *Ss. Retgs**

Quei usit stoppi haver existiu.
Jasters dil Plaun vegnevien a
cantar.

La canzun citada ei ina canzun
per survegnir in regal (Heische-
lied).

Cump. Crest. II, p. 218.

3. *Mantinadas**

vegneva igl usit da nozzas
numnaus: plaid dils mats e
regal dil spus.

3. «*Muntinadas*»

regal dils spusai alla cumpignia
da mats. Fuorma digl usit
(Scheid).

Tener fratgas

Descripziun digl usit (Wegsperre).

Il questunari situescha las «mantinadas» els usits da tscheiver, ils cor-
respondents descrivan ils usits da nozzas ch'ei enconuschents ad els sut
quei num.

Leutier cump. Crest. I, p. 409 e 737, II, p. 693.

4. *Dumengia da groma*

Las mattauns fagevan groma
per ils mats.

4. *

Usit existent. Tschavera tradi-
ziunala (groma, castognas, ris).
Groma sco schenghetg per il
plevon.

Menziun da schenghetgs da
carn per il plevon.

Risposta estensiva.

Cump. Crest. II, p. 230/31, nr. 7 e XIV, p. 8.

Better schibas

Documentaziun digl usit tras la
menziun d'in num local.

Menziun ch'igl usit existi aunc a
Tumegl.

7. Far ir egl avrel.

8. (*Pastgas*)

Colurar ovs e «pizacup» vegn documentau.

Confirmaziun dalla damonda.

Cump. Crest. XIV, p. 6.

8.

Descripziun dil far tschupials per la dumengia dall'ascensiun.*

Tuccar ils zenns, in usit che seigi vegnius scumandaus.

Cump. Crest. XIV, p. 6.

Usit da sevestgir cun nova vestgadira per entscheiver a fenar. Termin da fenar sils cuolms, «tiarms» per fenar leu (a Veulden dismiss 1885).*

Castitgs per segar ordeifer ils termins, pagas per luvriers agricols, nutriment.

12. *Scuder*

Modus da lavur en comi, uaf-fens.

Segns en clavaus «dil temps catholik».

Cump. Crest. II, p. 690, nr. 17.

II. Cardientschas sin certs dis

Il questiuari presenta 29 damondas che serefereschan sin certs dis digl onn che vegnan numnai per regla suenter il sogn ni la sontga dil di. Denteren pertuccan las damondas denton las atgnadads dad entirs meins, cunzun cun risguard sin lur impurtonza per l'aura. Ils exempels cuntegnan en emprema lingia reglas dall'aura. En quei senn rispundan era ils correspondents.

Mesjamna sco di da sventira*
(superstiziun).
Cump. Crest. II, p. 629, nr. 107.

2. * L'aura dil schaner sco profet
dall'aura per igl entir onn.

5. Character dil fevrer.
Verset leutier.
Semegliont Crest. II, p. 166,
nr. 12.
Cump. era Crest. XIV, p. 9.

6. * Experientscha partenent
l'aura dil mars.

7. * Verset sil di da s. Benedetg,
semegliont Crest. II, p. 166,
nr. 28.

*Aura da Tschuncheismas**
Semegliont Crest. II, p. 167, nr. 56,
denton en connex cun la dumen-
gia dalla ss. Trinitad.

Ei suonda 3 reglas dall'aura*, la
davosa da tempra locala.

17. * *Sontga Frena*
Cump. Crest. II, p. 168.

18. * *S. Barclamiu*
Ils emprems treis vers sco
Crest. II, p. 679, nr. 214.
Semegliont, mo different
senn Crest. XIV, p. 9.

20. * *S. Martin*
Varianta mira Crest. II,
p. 679, nr. 229.

23. * *Nadal e Pastgas* (!)
Cump. Crest. II, p. 168.
26. * *Calonda settembre*
Cump. Crest. XIV, p. 9.
27. * Proverbi
29. * Regla dall'aura cun tempra
locala.
Arisguard Piz Beverin
cump. Crest. XIV, p. 11.

III. Crappa

2 damondas che serefereschian sin crappa cun «enzennas» e sin raquintaziuns en connex cun talas.

IV. Plontas

2 damondas. Decurtins vul endriescher tgei ch'ins raquenti davart farbuns, izuns, garnedels e plumatsch Niessegner e sch'ei detti plontas che stettien en connex cun striadira e barlot.

Il pegn digl uors

Raquent da character local cun indicaziuns davart in uors sin intschess da Veulden 1830.

V. Thiers

Il questiunari presenta ina gliesta dad animals che giogan ina rolla ella superstiziun (1. rustgs e raunas, 2. cuacotschna, 3. musteilas, 3. (!) uolps, 4. bau Niessegner, 5. camutsch alv, 7. siarp, 8. tschischeglias, 9. tgapers, 10. gaglinas neras, 11. baus-cazzola.

El davos punct vegn dumandau tgei ch'ils affons detgien per che la glimaia catschi ora las cornas. (Quella damonda tuorna sut cefra IX, 2!)

1. * Cump. Crest. II, p. 631, nr. 147.
2. * Crest. II, p. 606, nr. 208 – 211, cun senn different.
3. * Perschuasiun derasada; cump. Crest. XI, 214, nr. 27 e XIV, p.13.

Il cucu che porta ventira materiala ed il cucu sco profet dall'aura.

Cump. Crest. II, p.167, nr. 39 – 43.

Cump. era Crest. XIV, p.13.

Cucu e latg asch.

Cump. Crest. IX, 9.6), Register p.362.

7. * Confirmaziun verbala digl exempel el questunari.
Cump. Crest. XIV, p.13.
12. * Cumpareglia ils versets semgionts en Crest. II, p.183, nr. 44 – 47 e Crest. XIV, p.14.

VI. Aura

Il questunari cumpeggia damondas davart il suffel (1.) e la metoda da calmar quel, cardientschas en connex cugl artg (2.), raquintaziuns dalla glina (3.) e davart las neblas (4.); en special vegn ei supplicau da nudar ils versets en connex cun la nebla e numns da nibels.

(1.) Regla dall'aura.

2. Verset davart igl artg (regla dall'aura).

Cump. Crest. II, p. 169, nr. 104.

Superstiziun en connex cugl artg

Cump. Crest. II, p. 631,

nr. 158/59.

Cump. era la damonda XIII,

nr. 34 (Crest. Reg. p. 371), nua

che quella locuziun figurescha sco exempel!

3. Varianta analog agl exempel.

(4.) Informaziun partenent num dalla nebla «cavalleria da Razen».

Funcziun da quella sco profet dall'aura.*

Cump. Crest. XIV, p. 15.

Menziun dil

«castrar la brentina».

Cump. descripziun da quei

giug dils buobs Crest. II, p. 687,

nr. 86 a – c.

Cump. era Crest. XIV, p. 15.

VII. Auas

Sut quei cavazzin dat ei duas damondas: l'emprema pertucca lags e puozs senza funs e raquents da figuras dalla detga che vegnan combinai cun tals, la secunda ha en mira eventualas fontaunas che producevan dapli che mo aua.

(1.) Menziun d'in lag senza funs sill'alp da Veulden.

Cump. Crest. X, p. 647 e XIX,

p. 15.

VIII. Las detgas

Quella part dil questiunari ei ordvart liunga. En sias 19 damondas traversa Decurtins siu entir mund dalla detga ed illustrescha tgei ch'el manegia cun in entir diember da detgas cumpletas. Ei setracta da detgas en connex cun certas figuras derasadas (Far ni influenzar l'aura: filunzas e scavunzas che fan macort'aura (1.), persunas che fan vegnir la neiv (2.), suffel e macort'aura (3.), tschalereras (4.) che fan aura stemprada; figuras ord la cardientscha populara che portan ventira ni caschunan donn e sventira: las treis filunzas (5), uldaunas, dialas e.a. (6.), derschalet ni fulet (7.), strias, striuns e barlot (8.), scholars dalla scola nera (9.).

Ei suonda il tema muria (10.), vitgs ed uclauns svani (11.), ruinas da castials (12.), capluttas (13.); las davosas numras presentan singuls motivs frequents: igl eremit che penda siu manti vid las «strolas dil solegl» (14.), la punt per las olmas (15.), scazis (16.), aveinas d'aur (17.), il buttatsch cun egls (18.). Il davos tema (19.) ein il umens ferms.

10. * *Muria a Veulden.*

Detga dil sedepurtar dils
survivents en connex cun in
num da funs.

Motiv dil tschaler dils morts
dalla muria.

Confirmaziun ed amplificaziun
da quella indicaziun!

(11). * Il destin da Schall, uclaun
morts ora en conseguenza
dalla pesta. Differents inde-
zis per l'existenza anteriura
da quei uclaun.

13. Singuls elements ord la
detga da s. Gieri, connex
cun loghens el contuorn
dalla vischnaunca.

(13.) Confirmaziun ed amplifica-
ziun da quellas informaziuns.
Il trutg numnau vegn
situaus e descrots.
Remarca davart la «porta da
Weulden» che duei docu-
mentar las relaziuns ecclesia-
sticas da pli baul.

Explicaziun dil num da Veulden.*
Menziun da processions da
Tumegl e Giuvaulta tochen al
crap «S. Apeult» visavi Razen.

- (18.) * Menziun dil liug
«Plazza» («leug de unkürs»)
In mortori da 1873 para da
confirmar quei. Citat ord ils
raquents da Johannes Baran-
dun²⁴ nua che quel
raquenta denter auter dalla
cardientscha tradiziunala el
«veinter blo, surtretg cun
egls bov.»
Cump. Crest. II, p. 144/45,
X, p. 645 – 47 e XIV, p. 48.

Sut il tetel «Il malspiert de
Scheid»* cumparan differents
motivs che seligian pervia dalla
figura centrala.
In barun d'Ortenstein sco cava-
lier dalla brentina – nums locals!
– porta prosperitad ni discletg
per il muvel.
Raquent davart las consequenzas
ch'il mulestar dil spért sa haver.

Explicaziun pertgei ch'il spért
dil barun anfli buca siu ruaus
(argumentaziun tras num local!).

Effect dall'appariziun dil spért.

Raquent cumplet dil past dils
giuvens purs che consumeschan
ensemien cun ils spérts carn dal-
las genetschas encuridas.

²⁴ Cump. Beiträge zur Geschichte von Feldis-Veulden (sco ann. 19), p. 13. – Cump. era Crest. I, 598 ss.

(19.) * Differents raquents ed
explicaziuns leutier.

«Josua grond» da Scheid

– aulza persuls in bliec e
sfracca aschia il bert,

– porta ina mugia sur il
Rein vi,

– porta il crap digl altar
entuorn baselgia.

Concurrenza denter la fu-
meglia dall'alp da Scheid e
quella da Prodischier, de-
monstraziun vicendeivla dal-
la fermezia.

Cump. Crest. XIV, p. 49.

Surnum dils da Scheid per-
via da lur forza.

Il text cul tetel «Detga della
moria a Traun»* raquenta
dils dus sulets survivors e
co quels hagian partiu il
funs e vendiu quel: explica-
ziun dil num «Sut il foss»!
Renviament sin las vias sco
perdetga per las relaziuns
economicas e giuridicas da
pli baul.

IX. Versets d'affons

Illustrond consequentamein cun exempels supplichescha Decurtins
ils correspondents da nudar ils versets en connex cun nums (1.), tals
ch'ils affons dian allas musteilas ed als schnecs (2.), denominaziun

dalla detta (3.), versets en connex cun spisas (4.), versets per far durmir gl'affon (5.).

Nr. 6 e 7 damondan sch'ins enconuschi il «spruch» *Tgu, tgu cavalier e Martin, Martin, flutget la caura.*

Ei suonda versets sin midar l'aura (8.) e la finala (9.) tut ils «spruchs ded affons» ch'ei enconuschents.

1. 8 versets cun nums, per part interessantas versiuns localas.
Tier nr. 1 cump. Crest. II, p. 180, nr. 2.
Nr. 4 fuss ina varianta da Crest. II, nr. 34.
Nr. 6 cump. Crest. XIV, p. 57, nr. 11.

3. * Varianta en Crest. II, p. 183, nr. 48.

4. * Interessanta varianta; cump. Crest. II, p. 189, nr. 104.

Cump. era igl exempel ella damonda 9.5 (Reg. p. 362)!

5. (1.) Varianta Crest. II, p. 185, nr. 63.
(2.) Varianta Crest. II, p. 188, nr. 97.

- (9.) * 8 Versets da tempr locala e tips derasai generalmein.
Tier nr. 2 cump. tals versets en Crest. II, p. 203, nr. 71.

Nr. 5: strofa ord ina canzun d'affons derasada; cump. era Crest. II, p. 187, nr. 90 e Crest. XIV, p. 57, nr. 8.

- (9.) 14 versets da differentes genres, derasai localmein, per part era variantas localas da versets fetg derasai.

1) Cump. Crest. II, p. 189, nr. 107. Figurescha sco exempel el questiuari IX. 9. 4). cump. Reg. p. 361/62.

Nr. 8: Element ord ina canzun da beffas, cump. Crest. XIV, p. 105, nr. 2.

* 2, 3, 4, 6, 7.

Ils dus davos versets (cun las cefras 1 e 2) s'audan ensem (material tier nr. 9!) e fuorman ina canzun da scola.

2) Cump. Crest. II, p. 187, nr. 81. L'emprema part sco exempel el questiuari, IX, 9. 2.), cump.

Crest. Reg. p. 18.

Nums da vitgs ord la vischinonza cuntegnan nr. 3), 5) e 7).

3) * Cump. Crest. XIV, p. 56, nr. 5.

6) * Sem. Crest. XIV, p. 56, nr. 6.

7) * Cump. Crest. II, p. 190, nr. 11 e Crest. XIV, p. 57, nr. 7.

13) * Cump. Crest. XIV, p. 69 (sco proverbil!).

14) * Cump. Crest. II, p. 182, nr. 31.

Cun exepziun da 1) e 5) ein tut ils versets marcai.*

X. Proverbis

L'intenziun dallas damondas ei dad intervegnir proverbis «ord la bucca dil pievel, buca ord collecziuns, cudischs de scola e calenders»²⁵. Leutier suondan 16 exempels. Ultra da quei duein ils correspondents era comunicar expressiuns specialas – manegiadas ein cumparegliaziuns – e «veglias e curiosas» – manegiadas ein expressiuns metonimicas ni eufemisticas per persunas, fatgs ed activitads. Era ina retscha dad expressiuns da plaid che «vegnan duvrai ensem» vegn giavischada (cun alliteraziun).

²⁵ Crest. XV (Reg.), p. 364.

Denter ils 15 exempels dat ei mo duas parallelas.

Tier nr. 2 cump. Crest. II, p. 161, nr. 36.

Tier nr. 10 cump. Crest. XIV, p. 70, nr. 38.

Tier nr. 14 cump. Crest. XIV, p. 69, nr. 22.

Tier nr. 15 cump. Crest. II, p. 163, nr. 96.

* 4 – 8.

Dallas expressiuns specialas corrispundan las indicaziuns 2) e 3) exact agl exempel dil questiuari, tier 5) setracta ei dad ina varianta.

Tier 21 cump. Crest. XIV, p. 71, nr. 1.

Nr. 5 era Crest. XIV, p. 71, nr. 10.

(«Proverbis e pronunzias»)

Denter ils 20 proverbis da different gener secatta mo in ch'ha ina parallela en Crest. II, p. 161, nr. 34.

1 e 2 cump. Crest. XIV, p. 70, nr. 63.

4 cump. Crest. XIV, p. 70, nr. 43.

13 cump. Crest. XIV, p. 70, nr. 62.

18 cump. Crest. XIV, p. 70, nr. 8.

Confirmaziun dils exempels 2) e 5).

14 proverbis ein marcai.*

3 circumscripziuns che caracteriseschan persunas, 2 per circumscriber activitads.

1 locuziun* davart la schliata femna = sibla!

6 expempels dad expressiuns dadus plaids, mo la quarta corrispunda agl exempel el questiuari; cump. Reg. p. 364, nr. 6).

XI. Vegls spruchs e canzuns

Decurtins s'informescha davart la derasaziun dalla canzun da s. Margriata e supplichescha da scriber il text da quella (1.). Ei suondan la damonda suenter oraziuns per schurmegiar ils muvels sillas alps (2.), suenter l'oraziun tier s. Valentin (3.), tier s. Glieci encunter mal ils egls e suenter autras oraziuns encunter certs mals.

Anecdota locala en connex
cun ina fuormla da benedicziun
per il muvel.*

XII. Giucs d'affons

Malgrad ils biars exempels che Decurtins porta dat ei neginas rispo-
stas.

XIII. Cardientschas blauas

Quei capetel ei fetg pulpius e cuntegn buca meins che 35 damondas
che secumponan en biars cass ord differentas damondas parzialas. Ils
temas ein la magia per promover la fritgeivladad ed evitar malsognas,
superstiziuns en connex cun certs dis e cun las nozzas, en connex cun
affons pigns e cun malsognas e mort, cardientschas partenent ils ele-
ments e pusseivladads dil striegn. Sper la prevenziun encunter quel mei-
nan las damondas era en direcziun da recepts dalla medischina popu-
lara. Malgrad l'extensividad dalla sparta promovon successiun e formu-
laziun dallas damondas buca fetg la stringenza dallas rispostas.

Ina remarca fa attents sin la
muntada dalla cardientscha ellas
enzennas.

Influenza dalla glina sin l'aura,
sin l'aua, sils animals; impur-
tonza per la cultivaziun dil funs,
las lavurs en cuschina ed il
tagliar giu cavel.

Bunas e schliatas enzennas dil
calender per mezga, far fein e
metter truffels.

Schliatas enzennas ell'ura da
naschientscha.

Cump. Crest. II, p. 629,
nr. 115 – 120 e p. 631,
nr. 153 – 156, medemamein XIV,
p. 51.

(2) Tgau-vacca per tener naven
malsognas. Cump. Crest.
XIV, p. 51.

(4) L'aura dil di da nozzas
Cump. Crest. II, p. 625, nr.
2 e nr. 6, leu en senn cun-
trari. Cump. era Crest. XIV,
p. 51, nr. 12.

6. (Affons pigns)
Risposta directa sin la
damonda dil questiunari.
Risposta sin ina damonda
suggestiva (Astga ins far
nanna cun la nanna vita?);
cump. Crest. II, p. 626,
nr. 22 e XIV, p. 51, nr. 13.

7. Enzennas dalla mort sco
exempel el questiunari
(Reg. p. 369).
Cump. Crest. II, 626 s.,
nr. 48 – 76 e XIV, p. 53.

(7) Hazla annunzia la mort
Cump. Crest. II, p. 632, nr.
187, leu pli differenziau.

Cuvierer il spieghe ed
explicaziun leutier.

Citat d'ina fuormla da
condolientscha.

Indezis che preavisan la
mort d'in parent ni vischin.

10. Igl emprem dent vegn
unfrius al fiug, verset
leutier!
Citat tenor exempel el
questiunari!
Cump. Crest. II, p. 215,
nr. 80.

18. Zenns preanunzian tgi che
miera sco proxim. Confir-
maziun dalla damonda.
Cump. Crest. II, p. 627,
nr. 70.

20. Muntada dil tunar ellas
ureglias.
Cump. Crest. XIV, p. 54,
nr. 24.

27. Muntada dil sturnidar.
Varianta Crest. II, p. 632,
nr. 186.

29. Trei-, quater- e tschunfegl
sco segn da ventira ni sven-
tira.
Risposta pli cumpleta che la
varianta Crest. , P. 632,
nr. 188.

(35.) Jarvas per malsognas.
Numnai vegnan ils effects
da camèlla, issiens, ansauna,
busetga (isländisch Moos),
geneiver, flurs-suitg, feglia
magnucca e rena (Meister-
wurz).

Quei che pertucca geneiver,
suitg e feglia magnucca cor-
rispunda l'informaziun allas
damondas dil questiuari;
partenent la rena ei il diever
in auter. La forza magica
encunter mala glieud e
striegn ei aschunta dil corre-
spondent. Quei vala era per
las ulteriuras jarvas.
Cump. Crest. XIV, p. 55,
nr. 35.

Ulteriuras informaziuns

Canzuns, remas e locuziuns

Tscharner aschunta sut il tetel «Diversas remmas e getgas» (= locu-
ziuns) 2 strofas d'ina canzun che tracta l'impurtonza dallas enzenas dil
calender per l'elecziun d'ina dunna.* Ei suonda in proverbi* ed in verset
humoristic.

Partenent il fragment dalla canzun cump. Crest. II, p. 300, nr. 56.

Pli rehas ein las indicaziuns da Johannes Barandun. El noda il text da
buca meins che 10 canzuns, denter quellas diversas cun in bufatg diem-
ber da strofas, e scriva viter: «Sin giavisch vi jeu termetter en las melo-
dias.» Cun exepziun da nr. 6 ein tuttas enconuschentas, denton ord
autras fontaunas, e per part setracta ei da variantas ordvart interessantas
che completeschan en moda beinvegnida nossas informaziuns davart la
derasaziun da canzuns popularas. Cunquei ch'ei setracta mo pli dad in-
formaziuns da J. Barandun vegn la colonna seniastra duvrada per las in-
dicaziuns, la dretga per il commentari.

1. La matta stolza	Canzun fetg derasada ella Sut-selva; cump. Crest. XIV, p. 106, Nr. 4 e p. 145. Leutier C. Collenberg, Wandel im Volkslied, p. 88 e p. 270, ann. 351. ²⁶
2. La matta stinada	Cump. Crest. XIV, p. 106, nr. 5 e p. 145.
3. La Matta tgiunscha, corteseivla	Cump. Crest. XIV, p. 105, nr. 3 e p. 145.
4. Text ord elements viagionts	Cump. Crest. XIV, p. 109, nr. 12 (strofa 1 e 2) e nr. 13 (3. strofa). 5. strofa cump. Crest. II, p. 295, nr. 48 a.
5. La matta che vul buc maridar	Ordvart interessanta varianta dad ina canzun ch'ei documentada ella tradiziun ladina; cump. Crest. IX, p. 113, nr. 72: Eu vegn in vi e vegn in nan.

Collenberg, Wandel im VI., p. 116 e p. 290, ann. 549. |
| 6. Canzun de tscheiver | |
| 7. Ina canzun de beffas | Canzun derasada era en Sur-selva; cump. Crest. II, p. 292. |
| 8. In outra canzun de beffas
Igl amarbroc | Interessanta varianta dalla canzun dal Marlbruc, cump. Crest. X, p. 734, nr. 24. |

²⁶ Cristian Collenberg: Wandel im Volkslied. Langfristige Veränderungen in der Zusammensetzung eines Volksliedbestandes, dargestellt am rätoromanischen Volksliedkorpus. Freiburg i. Ue. 1986.

Partenent la derasaziun e las variantas Collenberg, Wandel im VI., p. 73 e p. 266, ann. 300. Cump. era la contribuziun da Gion Tschärner p. 173–175 da questas Annalas.

La remarca da Barandun muossa ch'ins era buca cunscients dalla muntada originala dalla canzun.

9. Ina canzun co Niessegner recumpensava la inocenza

Ina varianta dad ina canzun narrativa translatada oriundamein dil tudestg, fetg derasada cunzun ella Sutselva.

Indicaziuns mira Collenberg, Wandel im VI., p. 67 e p. 263/64, ann. 266 – 271. Cump. era Crest. XIV, p. 123, nr. 32.

10. Ord'ina canzun il «deserteur»

Ina varianta interessanta dalla canzun fetg derasada; cump. Crest. II, p. 431 e III, p. 17. Puspei ina canzun che deriva dad in original tudestg, e gest quella versiun mantegn pli fetg che las autras il «tun» da lez. Ulteriuras indicaziuns Collenberg, Wandel im VI., p. 108, p. 284, ann. 496 e p. 285, ann. 501.

(Historia)

La part finala cuntegn informaziuns davart las tradiziuns ch'eran ligiadas vid l'instituziun dil cumin dalla part sura d'Ortenstein, ina instituziun ch'ei vegnida remplazzada entuorn la mesadad dil 19avel tschentaner. Barandun sereferescha sin documents e statuts enconuschents, mo completescha sia descripziun cun informaziuns davart isonzas en con-

nex cun la tschentada, davart l'impurtonza dils uffecis dil cumin e davart l'eligibladad per posts impurtonts. Perquei che J. Barandun rapporta era detagliadamein en sias notizias, che cumpeglian buca meins che 14 paginas screttas a maun, davart las midadas dils davos decennis, commentond e giudicond quellas, seresultescha in maletg nianzau dad ina societad els vitgs muntagnards e co quella seregulava e s'organisava. Il text munta ina fontauna valeivla per la historia locala dils vitgs pertuccai.

Resumaziun e conclusiun

Schegie ch'il material ord la Tumliasca dat perdetga dad ina buna-veglia impressiunonta dils dus informants semuossa ei che lur rispostas han strusch giu in'influenza directa sin il maletg dalla cultura romontscha ch'ei vegnius derasaus tras la Crestomazia. Il questunari 318 ha en mintga cass buca surviu agl editur (ni als editurs) dalla Crestomazia sco fontauna directa. Bein savein nus adina puspei renviar sin parallelas e variantas dil material dils toms II e XIV, mo las rispostas giud la muntogna dalla Tumliasca mauncan semplamein, e quei resentan ins cunzun leu nua ch'ei setracta da variantas dètg originalas.

Ins sto esser pertscharts ch'il tom II che dueva presentar la cultura populara – sco Decurtins capeva ella – dalla Sur- e Sutselva ei cumpariu igl onn 1901. En mintga cass ha l'orientaziun mitologica pauc differenziada da Decurtins, sco ella semanifestescha ella cumposiziun dil questunari, giu igl effect che la cultura da lavur ed ils usits situai en quella sco era la veta da mintgadi ein vegni negligi quasi totalmein. Ei fuss probabel buca gest da tschercar memia ditg motivs ideologics per quei fatg, la munconza da promptadad da reflectar igl agen «baghetg teoretic» e dalla peda persuerter vegnan ad haver giugau ina rolla silmeins aschi impurtonta. Talas reflexiuns havessan bein giu per consequenza ch'igl entir project editoric havess stuiu vegnir revidius.

La historia dallas rispostas da Tscharner e Barandun savess esser in indezi dad in dilemma: cuntinuar sco tochen dacheu ni forsa stuer renunziar sin la cumpletaziun dall'ovra. Aschia han era ils gidonters e discipels da Decurtins buca giu la voluntad ni l'energia dad encaminar novas vias. Tumasch Dolf e Steafan Loringett ein sespruai da rimnar il material dalla Val Schons ch'era aunc buca vegnida risguardada, ed els han fatg quei sin fundament dil «concept» da Decurtins. (Quei material

ei vegnius publicaas ellas Annalas ed ei vegnius edius sco Crest. XIV.) Con problematica che la classificaziun dalla regiuns che la Crestomazia ha statuiu ei, gliez semuossa gest el mument ch'ins cumpareglia las rispostas giu da Veulden, Scheid e Tran cun la collecziun ord la Val Schons. Ei dat numerusas parallelas.

La realitad culturala metta en damonda fundamentalmein ils cunfins ch'ils editurs dalla Crestomazia han fixau. E cun quella caschun füss ei d'aschuntar ch'era la separaziun denter las valladas dil Rein posteriur e Surmir ei buca indicada ord vesta dalla prescrutaziun dalla tradiziun populara.

Ins sa sedumandar tgei valeta che quellas informaziuns che seresulteschan ord l'enquista da Casper Decurtins (che disponeva buca dalla infrastruttura per valetar, publicar ed interpretar quellas) san haver per nus.

Forsa savess ins formular ei aschia: ei setracta da merets indirects dall'activitad dil Liun da Trun. Practicamein tut ils texts ella Crestomazia dattan la caschun da far in'emprema sentupada cun in'ovra ni in tema, mo tgi che vul saver dapli ni schizun luvrar scientificamein sto turnar tier las fontaunas. E talas fontaunas ein avon maun gest perquei che l'idea dalla Crestomazia ha creau in moviment ch'ha engaschau numerusas persunas. Il manuscret nr. 318 documentescha ina situaziun ch'ei daventada historica en quei senn che las relaziuns linguisticas e culturalas ein semidadas els vitgs pertuccai fors aunc pli da rudien che en auters vitgs grischuns. Da gliez temps scrivan dus scolasts indigens secapescha per romontsch lur texts. Els drovan in lungatg da scartira pli u meins normau, il lungatg da scartira dil territori renan, bein cun certas concessiuns localas. Igl ei buca il «sutsilvan»; J. Barandun punctuescha schizun ch'ils versets d'affons seigien nudai el «dialect de cheu» (p.136), pia fa el ina differenza cunschienta denter quellas duas varietads linguisticas. Sco tratgs characteristics astga il lectur d'ordeifer segir considerar atgnadads sco il diever digl imperfect e certs germanissem che la tgira dil lungatg ch'ei succedida ils decennis suandonts havess probabel eliminau, mo ch'han ina certa fascinaziun sin nus pervia da quella sort da naivitad che characterisescha in status che proceda la bilinguitad cunschienta.

En nies commentari havein nus punctuau repetidamein la relaziun cun la Crestomazia. Nus vulein era finir cun ina remarca en quei risguard. Pli bia che nus intervegnin davart il proceder dils editurs da quella, pli adequatamein savein nus interpretar il material che lezza cun-

tegn. Gia ina cuorta egliada el questiuari ed ell'enquista da Casper Decurtins muossa con fetg che premissas teoreticas e metodas da retscherca han influenzau ils resultats ton ils edi sco ils nuedi. Oz setracta ei per nus da differenziar, zavarar, cumparegliar. Pér cu nus havein fatg seriusamein e criticamein quei pass vegnin nus ad esser orientai meglier davart la cultura e las tradiziuns popularas dallas regiuns e valladas romontschas.